

Tanja Oblak Črnič

DIGITALNE RAZSLOJENOSTI: SPLETNA KULTURA SKOZI RAZREDNO IN KULTURNO DIFERENCIACIJO V LJUBLJANI IN MARIBORU

IZVLEČEK: Prispevek se loteva poglobljene analize »prepada« med digitalno vključenimi in digitalno izključenimi kot enega od sodobnih virov družbene neenakosti. Na podlagi empirične raziskave na reprezentativnem vzorcu prebivalcev Ljubljane in Maribora avtorica ugotavlja, da izključenost iz digitalne kulture ni razredno določena, je pa pogojena glede na motivacijo, veščine in materialne (o)vire. Če vprašanje dostopa oz. nedostopa do novih tehnologij, ki se kaže v skupinah motivacijsko izključenih, celostno izključenih in namerno samoizključenih, ni posledica razrednih neenakosti, sta stopnja in način vključenosti v digitalno kulturo odraz tako razrednih razlik kot kulturnega kapitala. Štiri homogene skupine – digitalno šibki (9 % vseh z dostopom), digitalni skeptiki (29 % vseh z dostopom), digitalni povprečneži (40 % vseh z dostopom) in digitalna elita (22 % vseh z dostopom) – po študiji sodeč tipične skupine digitalno vključenih – se namreč med seboj ločujejo glede na razredne specifikke ter različne vpetosti v kulturno in medijsko potrošnjo. Digitalno najšibkejši skupini sta v povprečju najbolj izključeni iz kulturnih praks in razredno najnižje uvrščeni, medtem ko najvišji delež višjega razreda sodi v digitalno elito. Članek tako dokazuje, da je spletna kultura prepleten družbeni pojav, ki ni determiniran le s družbenoekonomskim položajem posameznika, temveč je intenzivno povezan z njegovo razredno pripadnostjo in kulturnim kapitalom.

KLJUČNE BESEDE: digitalna razslojenost, razred, kulturni kapital, dostop, medijska potrošnja

Digital splits: Web culture in Ljubljana and Maribor through class and cultural differentiations

ABSTRACT: The paper presents an in-depth analysis of the recent 'divide' between the digitally rich and the digitally poor that seems to be a new source of social inequality. Based on a quantitative survey on a representative sample of residents in the two biggest Slovenian cities – Ljubljana and Maribor – the author argues that digital culture is not a space of class emancipation, but remains a sphere where the usual social, cultural

and class inequalities continue to (re)emerge. While the questions of digital access, shown in three groups of motivational exclusion, intentional self-exclusion and general exclusion, is not a consequence of class divisions, the level of digital inclusion and participation in digital culture are statistically related with class structure and cultural capital. The four different groups of digital audiences – digital poor, digital sceptics, digital mainstream and digital elite – clearly repeat the general inequalities between them on the class level and show specific ways of participation in culture and media consumption. The two digitally weakest groups are on average the most excluded from other cultural practices and the lowest on the class structure, whereas the highest level of high class belongs to the digital elite. The paper therefore argues that digital culture is an intertwined social phenomenon not simply related to an individual's socio-demographic situation, but is also strongly connected with its class and cultural capital.

KEY WORDS: digital division, class, cultural capital, access, media consumption

1 Uvod

Digitalna kultura postaja ena vse bolj pomembnih plati posameznikovega vsakdana. Kaj ljudje počnejo, ko so priklopljeni na internet? Kako konzumirajo spletne vsebine? S kakšnimi motivi in kakšnim odnosom se vključujejo v spletna okolja? Dnevna raba interneta je že na ravni praks in zanimanja za spletne vsebine neenakomerno razdeljena: rabe za politične namene pogosto prehitujejo druge bolj vsakodnevne potrebe, kot so zabava, družbeni stiki, klepet, nakupovanje, igre itd. A tudi bolj »zabavna« potrošnja novih tehnologij prinaša pritisk časa in veščin, saj sodobne oblike vzdrževanja komunikacijskih stikov in odnosov z drugimi zahtevajo čas, določene kompetence in ustreznost znanja.

Tehnološki objekti, lastništvo nad njimi in konkretne rabe predstavljajo tudi strahove, projekcije iz preteklih izkušenj v smislu pričakovanih veščin ter različne biografske kontekste, v katerih se posamezniki kot (ne)člani spletne kulture nahajajo. Neenakosti v dostopu do sodobnih tehnologij in sposobnostih za njihovo rabo, ki so se v mnogih razpravah poenotila pod terminom *digitalni razkorak* (Gunkel 2003; Chandler 1994; Wilson, Walin in Reiser 2003; van Dijk 2005), odražajo širše procese stratifikacije, ki so obenem ključni tudi za vzpostavljanje »novih« razredov digitalnih poražencev in zmagovalcev v sodobni družbi. Stratifikacijski vzorci se vzpostavljajo skozi družbene hierarhije glede na posameznikovo starost, položaj družine, zmožnosti, spol, etničnost, poreklo, jezik in prostor. Neenakosti v dostopu do materialnih ravni, zmožnosti na ravni rab, koristi od tehnologij in participacije v odnosu do institucij, ki proizvajajo nove tehnologije, pa so po Fuchsu (2008) tudi posledica asimetrične distribucije ekonomskega (denar, lastnina), političnega oz. socialnega (moč, družbeni odnosi) in kulturnega kapitala (veščine in kulturne prakse), kar je razvidno iz naslednje teze:

Ljudje z višjimi dohodki, daljnosežnimi in vplivnimi družbenimi vezmi, dobro izobrazbo in izpiljenimi veščinami imajo v večji meri dostop do novih tehnologij, lažje jih uporabljajo, več koristi imajo in bolj politično delujejo prek njih kot tisti z nizko stopnjo ekonomskega, političnega ali kulturnega kapitala (Fuchs 2008: 216).

Teza ponazarja celovitejši vpogled v dogajanja na področju digitalne kulture, kot je to značilno za razprave o digitalnem razkoraku, ki skušajo šele v zadnjih letih preseči bipolarno razumevanje razkola med t. i. »informatično izključenimi« in »informatično bogatimi« (van Dijk 2006; Dolničar 2008; Tondeur in dr. 2010). Ena ključnih omejitev koncepta digitalnega razkoraka je, da gradi na razmeroma trajni in nefleksibilni delitvi med (digitalno) vključenimi in izključenimi, ne da bi upoštevala pomembne družbene dinamike, ki obstoječa delitvena razmerja na eni strani utrjujejo, na drugi pa preoblikujejo. Druga omejitev izhaja iz ateoretskega značaja obravnav digitalnega razkoraka, ki so sicer empirično dovršene, a v odnosu do dostopa do tehnologij in njihovih rab ne sežejo dlje od socio-demografskih razlik med uporabniki (glede na njihov spol, starost, izobrazbo ali dohodek). Potrebo po teoretsko trdnejših izhodiščih nakazuje hipotetična ocena: če raba tehnologij za uporabnike ne bi imela pomembnih prednosti (oz. če neuporabniki ne bi čutili negativnih posledic zaradi nerabe), bi razprave o digitalnem razkoraku ostale skrčene na poročanje o razlikah v odstotnih točkah med različnimi skupinami (Mason in Hacker 2003: 41).

Namen pričujočega besedila je kritično prevetrili koncept digitalnega razkoraka in empirično raziskati pojasnjevalno trdnost Fuchsove teze, ki predvideva neposredno povezanost ekonomskega, političnega in kulturnega kapitala z dostopom ter načinom potrošnje novih medijev. V članku zato ločujemo in empirično raziskujemo *dve vrsti (ne)vključenosti v spletno kulturo*: a) *izločenost iz digitalne kulture*, ki zadeva motivacijske in materialne vidike digitalnega razkoraka ter b) *stratifikacijo znotraj spletne kulture*, ki neposredno zadeva različno vpletenost v prakse, uporabo in pogostost rab ter tudi različno stopnjo veščin in odnosa do tehnologij v vsakdanjem življenju. Članek tako obravnava spletno kulturo kot prepleten družbeni pojav, ki ni determiniran le s družbenoekonomskim položajem posameznika, temveč je intenzivno povezan z njegovo razredno pripadnostjo. Ker splet dojemamo manj kot materialni in bolj kot kulturni pojav, tesno prepleten s širšo medijsko kulturo, pa digitalno stratifikacijo postavljamo ob bok objektiviranega in utelešenega kulturnega kapitala po Bourdieju (1986/1997). Poudarjamo, da je umeščanje posameznika *znotraj* digitalne kulture rezultat prepletajočih se izkušenj na področju kulturnih praks, predispozicij v obliki znanj in veščin ter tudi materialno objektiviranih razlik, ki so povezane z medijsko konzumpcijo.

Razlike v razslojenosti digitalne kulture preverjamo s kvantitativno empirično študijo Kultura in razred, ki je bila izvedena na reprezentativnem vzorcu prebivalcev Ljubljane in Maribora¹ (več o raziskavi v Luthar in Kurdija 2011), v kateri smo oblikovali daljši niz vprašanj o (ne)dostopu in načinih uporabe interneta, pogostosti uporabe, motivacijah in odnosu do interneta nasploh. Z metodo hierarhičnega razvrščanja in izbranih indikatorjev za identifikacijo tipičnih skupin digitalno vključenih ter digitalno izključenih ugotavljamo dvoje: 1) govorimo lahko o treh vrstah digitalne

1. Študija je bila izvedena s standardiziranim vprašalnikom na populaciji polnoletnih oseb s stalnim prebivališčem v mestni občini Ljubljana in Maribor. Predstavlja empirični del temeljnega projekta »Medijska potrošnja in kulturna stratifikacija«, ki ga je finančno podprla Agencija za raziskovanje RS.

izključenosti – motivacijski, celostni in namerni izključenosti, ki je bolj kot razredno kulturno pogojena; 2) razredna struktura se kaže kot ključna determinanta razlik med digitalnimi občinstvi glede na povezanost in intenziteto vključenosti v digitalno kulturo. Razvrščanje gospodinjstev z internetnim dostopom na ljubljanskem in mariborskem vzorcu namreč pokaže štiri zelo tipične skupine uporabnikov – od digitalno šibkih, digitalnih skeptikov, digitalnih povprečnežev do digitalne elite –, kjer so razredne razlike med skupinami še posebej zgovorne. Rezultate povezujemo tudi z analizo vstopanja računalniške tehnologije in interneta skozi čas, pri čemer so podatki prvenstveno deskriptivnega značaja.

2 Razumevanje (razredne) stratifikacije digitalnih občinstev

Študije, vezane na digitalni razkorak, vključujejo vrsto analiz, ki opisujejo vprašanje fizičnega dostopa skozi generacijske, spolne, starostne, dohodkovne in izobrazbene razlike, primanjkuje pa študij, ki bi znale razložiti, kako družbene razlike in veščine določajo to, kar ljudje počnejo na spletu (Chadwick 2006: 51). Vse preveč napora je usmerjenega v zmotno predpostavko t. i. tehnološkega fetišizma, na katerega je opozoril že Garnham (1990), ko naj bi »več« »novejših« in »boljših« tehnologij čudežno premostilo probleme neenakega dostopa. Prepletenost socialnega, političnega in kulturnega kapitala pri (ne)vstopanju v spletno kulturo je predmet številnih razprav, ki šele v zadnjih letih prepoznavajo konceptualne šibkosti vodilnega koncepta za razumevanje družbene stratifikacije digitalnih občinstev, poimenovanega kot digitalni razkorak.

2.1 Digitalni razkorak kot nova oblika družbene neenakosti

Vzpon razprav o digitalnem razkoraku je v znanstveni prostor vnesel več zmede kot jasnosti, saj je pripomogel k ustvarjanju mitskih razumevanj o tem, kaj povzroča sodobne digitalne izključenosti in kakšne učinke imajo. Digitalni razkorak ali digitalna ločnica v najbolj splošnem pomenu predstavlja fizični (ne)dostop do interneta ter z njim povezano strojno in programsko opremo. Ker na strukturni ravni obstaja del populacije, ki dostopa do tehnologij nima, se – preprosto rečeno – ustvarja (nov) primer družbene neenakosti, ko imajo internetno priklopljeni več možnosti za dostop do informacij, novih vsebin, novih stikov in povezovanj z drugimi ter tudi novih oblik raznovrstnih storitev.

Digitalni razkorak ima sicer kot koncept kratko, a pestro zgodovino, v kateri se sočasno prepletajo znanstveno-analitični, žurnalistično-poslovni in politično-promotorski diskurzi.² Pojem se je v znanstveni produkciji pričel uveljavljati konec 90. let prejšnjega stoletja ter kot »buzz word« hitro nadomestil pred tem pogostejše in bolj sociološko obarvane termine, kot so npr. informacijska neenakost, informacijski ali vedenjski razkorak, računalniška ali medijska pismenost (van Dijk 2006: 221). Gunkel (2003) je skozi poglobljeno analizo zgodovinskega razvoja samega pojma in družbenega konteksta, v katerem se je pojavljal, nazorno ponazoril njegove specifikke. Ugotavlja namreč, da se je razumevanje digitalnega razkoraka spreminjalo in utrjevalo skozi

---

2. Zaradi prostorske omejitve in vsebinske usmerjenosti se na tem mestu omejujemo le na spoznanja znanstvenega diskurza.

različna obdobja (Gunkel 2003: 502–504), ki smo jih pojmovno razdelili na tri ključne kontekste:

- a) *digitalni razkorak v kontekstu idej*: sredi 90. let prejšnjega stoletja se je nanašal na razkol med t. i. tehnofobi, ki so izražali izrazit dvom do naglega tehnološkega razvoja, ter njihovimi nasprotniki, ki so v vzponu tehnologije in inženirske miselnosti ter znanstvene racionalnosti prepoznavali »rešitev« za družbeni preporod;
- b) *digitalni razkorak v kontekstu tehnologij*: v začetku leta 1997 se pojem ne nanaša več na razlikovanje med dvema stališčnima taboroma do digitalnih tehnologij, temveč nastopa kot opis nekompatibilnosti med analogno in digitalno tehniko, med digitalno televizijo in satelitsko televizijo ali med filmsko ali nefilmsko radiologijo;
- c) *digitalni razkorak v kontekstu neenakosti*: šele leta 1999 se v poročilu Ameriškega oddelka za komercialne telekomunikacije in informacijsko administracijo (NTIA) prvič nanaša na »razkol med tistimi z dostopom do novih tehnologij in tistimi brez njega« (Gunkel 2003: 503), torej na novo obliko družbeno-ekonomske neenakosti, ki jo označuje raven dostopa do novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij. Digitalni razkorak s tem postane novo ime za označevanje problematike o prepadu med *razredom* informacijskih »bogatašev« in informacijsko »revnim« slojem, kot tudi za naslavljanje vprašanj o dostopu do informacij in univerzalnih storitev.

Problem pojma ni le v vsebinskem spreminjanju skozi čas, temveč, kot opozarja Gunkel (2003: 504), gre za permanentno pluralni termin, kar prinaša dve posledici: prvič, o digitalnem razkoraku ni mogoče govoriti v ednini, temveč ga je ustrezneje misliti kot »konstalacijo različnih in prepletajočih se družbenih, ekonomskih in tehnoloških razlik«, ki se vse skupaj imenujejo »digitalni razkorak«. Drugič, leksična multiplikacija pojma ni le semantičen problem in spreminjajoče se definicije samega pojma niso nujno odraz nenatančnosti. Po Gunklovem mnenju se je termin v času spreminjal tudi zato, ker se je pomembno razvijala tudi sama tehnologija.

Alternativa t. i. »teorijam razkoraka« so teorije kontinuitete, ki opozarjajo na trajno in dinamično prehajanje ter interakcijo med različnimi tehnološkimi mediji namesto njihove medsebojne izključenosti in paradigme nadomeščanja starih medijev z novimi. Warschauer (2001: 1 v Gunkel 2003: 507) denimo predlaga, da digitalni razkorak že na semantični ravni redefiniramo v pojem »digitalne stratifikacije«, saj že sam termin »razkorak« – ki ga v slovenski literaturi izmenično prevajamo tudi kot razkol, prepad ali ločnica – predpostavlja delitev na dva nasprotujoča si dela neke celote, kar Warschauer (2001: 1) nazorno ponazori z naslednjim primerom:

Primerjajte denimo profesorico na kalifornijski univerzi, ki ima v kabinetu hiter dostop do »interneta 2.0«, študenta v Seulu, ki obiskuje kibernetске kavarne, in ruralno aktivistko v Indoneziji, ki nima niti računalnika niti telefonske zveze, ima pa kolege v nevladni organizaciji, ki zanjo zbirajo informacije. Koncept binarnega razkoraka postane tako neustrezen in je lahko celo zavajajoč, saj ne upošteva vloge družbenih virov, ki jih našteje družbene skupine imajo na voljo.

Medtem ko pojem »razkorak« predvideva delitev na dva binarna pola, se pojem »stratifikacija« nanaša na kontinuiteto, ki poudarja različne možne stopnje dostopa do interneta. Tudi za van Dijka je delitev (ne)uporabnikov digitalnih tehnologij na dva

ločena pola sporna – v prvega spadajo vsi, ki so »vključeni«, v drugega pa vsi ostali –, kar po njegovem mnenju prinaša več težav (van Dijk 2006: 227): 1) zanemarja možnost prehajanja uporabnikov iz enega v drugi pol, torej obstoj »sporadičnih uporabnikov«, ki enkrat bolj, drugič manj sodelujejo na internetu; 2) pozablja na »odpadnike«, ki so dostop do interneta nekoč imeli, a so ga iz različnih razlogov izgubili; 3) ne upošteva »namerno izključenih«, ki zavračajo priključitev na internet ne glede na svoje vire.³

Dotatna omejitev digitalnega razkoraka je v implicitni predpostavki, da vsi z dostopom do interneta vedno in na enak način uporabljajo internetne tehnologije ter njihove aplikacije, na spletu iščejo sorodne vsebine, se na njem enako zadržujejo in ga enako poznajo. V nasprotju s to tezo Van Dijk (2006: 222) shematično ponazori, kako se digitalni razkorak nanaša na več *različnih vrst (ne)enakosti*.

Tabela 1: Digitalni razkorak in vrste neenakosti

Tehnološka neenakost	Tehnološke možnosti
Nematerialna neenakost	Življenjske priložnosti Svoboda
Materialna neenakost	Kapital (ekonomski, družbeni, kulturni) Viri
Družbena neenakost	Položaj Moč Participacija
Izobrazbena neenakost	Sposobnosti Veščine

Vir: Van Dijk (2006).

Neenakosti v odnosu do interneta torej niso zgolj tehnološke narave, temveč gre za kompleksno prepletanje individualnih dispozicij, družbene lokacije, ekonomskih, političnih, kulturnih in ne nazadnje tudi jezikovnih virov. Neenakosti se kažejo tudi na ravni starosti, razreda, spola, etničnosti in geografske pripadnosti (Dahlgren 2009: 171). Vprašanje zato je, kaj novega sploh vnašajo sodobne tehnologije v konceptualizacijo družbene stratifikacije. Ali se skozi internetno tehnologijo ustvarjajo nove vrste neenakosti, in če da, za kako »nove« vrste neenakosti gre?

Logika razumevanja digitalnega razkoraka onemogoča postavljanje tovrstnih vprašanj, saj internet in tehnologije privzema kot vzrok za nastalo družbeno neenakost, ovire za (ne)dostop pa povezuje izključno skozi materialno optiko. Problem pa ni le v kriterijih, ki naj bi dostop do sodobnih tehnologij bolj ali manj ovirali. Omejitve, ki jih sam koncept digitalnega razkoraka vnaša v razumevanje družbenih in kulturnih razsežnosti s tehnologijami vse bolj prežetega vsakdana, slikovito ponazarja naslednji citat (Shapiro 1999: xvi):

-
3. Kot zanimiv primer te vrste neuporabnikov van Dijk navaja starejše menedžerje, ki rabo e-pošte in brskanja po spletu prelagajo na svoje podrejene (običajno ženske tajnice). Vzporedni primer takšne javne in medijsko znane osebe, ki pa zagotovo ni osamljen, je denimo ljubljanski župan Zoran Jankovič.

Tehnologija ni inčun, ki ga nekateri obožujejo, drugi pa sovražijo, niti ni pravica do splava, ki jo nekateri zagovarjajo, drugi pa ji nasprotujejo. Bolj verjetno je neločljiva značilnost našega kulturnega okolja – za katero se moramo truditi, da bi jo razumeli v vsej njeni sivo obarvani kompleksnosti.

Dostopi do tehnologij in načini njihovih (ne)rab so tesno vpeti v kulturne in družbene realnosti. Lahko bi celo trdili, da je stopnja (ne)vključenosti v tehnološke inovacije odraz socialnega in kulturnega kapitala, kar posledično pomeni, da sta način dojemanja in stopnja rokovanja s posameznimi tehnološkimi artefakti prej indikator, ne pa dejavnik družbene stratifikacije. Digitalni razkorak skladno s to interpretacijo torej *ni vzrok za digitalno razslojenost*, kot predvideva pogosto prisoten tehnološko determinističen pogled na razmerje med razvojem tehnologije in družbenimi spremembami. Nasprotno, digitalna stratifikacija je odraz socialnih, ekonomskih in kulturnih razlik znotraj družb ter med njimi.

2.2 Materialni, motivacijski, veščinski in uporabniški vidiki digitalne stratifikacije

Van Dijkova metaanaliza (2005) je dober vpogled v razvoj študij digitalnega razkoraka, ki so z upoštevanjem družbenih, psihosocialnih in kulturnih ozadij uspele preseči vprašanje dostopa kot izključno tehničnega problema ter pogledale tudi »onstran dostopa« (Selwyn 2004). Dostop se namreč nanaša na več ravni (glej van Dijk 2005):

- a) *Materialna raven* se neposredno nanaša na odsotnost posedovanja računalnika in fizičnega dostopa do omrežnih povezav, kjer so razlike odraz distribucije virov, določene skozi pripisane demografske kategorije, kot so spol, izobrazba, poklic, družbeni status itd.
- b) *Motivacijska raven* se nasprotno nanaša na odsotnost osnovnih digitalnih izkušenj bodisi kot posledic pomanjkanja zanimanja bodisi pretiranega strahu in nepri-vlačnosti teh tehnologij. Motivacija opozarja na pomen potreb in predstav, ki jih posamezniki oblikujejo do neke tehnologije, še preden se zanjo zares odločijo.⁴
- c) *Veščinska raven* kaže, da je pomanjkanje digitalnih veščin pogojeno z nezadostno izobrazbo, odsotnostjo družbene pomoči pri uporabi ali/in uporabnikovo percep-cijo interneta kot neprijazne tehnologije, praktično pa se nanaša na multimedijsko pismenost, računalniški oz. informacijski kapital uporabnika.⁵
- d) *Uporabniška raven* se nanaša na pomanjkljive zmožnosti uporabe tehnologij, kar lahko merimo skozi čas uporabe, vrsto uporabljenih aplikacij in njihovo razn-ovrstnost, tip omrežne povezave in stopnjo aktivne oz. ustvarjalne rabe. Različne študije ugotavljajo, da so kreativne, interaktivne rabe spletnih tehnologij razmeroma redek pojav med uporabniki ter da se ravno skozi način uporabe kažejo temeljne družbene in kulturne razlike znotraj spletnih občinstev.

-
4. Motivacijska dimenzija zato v analizo uvršča tudi vse tiste (ne)uporabnike, ki se morebiti načrtno ali namerno samoizločijo iz digitalnega sveta, bodisi ker zanj nimajo časa ali zato, ker jim sam medij kot tak niti ni všeč.
  5. Študije tako kažejo, da medtem ko se omejitev materialnega dostopa v družbi zmanjšuje, pa se razlike na ravni veščinskega dostopa povečujejo, kjer naj bi »tradicionalna« pismenost v veliki meri pozitivno določala digitalno pismenost.

Čeprav študije digitalnega razkoraka naslavljajo vse od naštetih vrst neenakosti, pa ostaja največ pozornosti – kot ugotavlja van Dijk (2006) – usmerjene na analizo tehnoloških možnosti dostopa do računalnikov, omrežij ter drugih mobilnih in pаметnih tehnologij. Velik del študij je osredotočen tudi na analizo sposobnosti in veščin, povezanih z razlikami v doseženi stopnji izobrazbe med uporabniki, medtem ko se vprašanja kulturnega in socialnega kapitala ter materialnih virov ohlapno povezuje z analizo razlik v demografskih ozadjih samih uporabnikov (glede na njihov ekonomski status, poklic, starost in spol itd.), ne da bi se jih sočasno utemeljevalo z drugimi vrstami neenakosti. Prav odsotnost socioloških konceptualizacij neenakosti v smislu lastnine, družbenega statusa, moči, pomena profesije in neenakih pozicij do moči je eden ključnih primanjkljajev študij digitalnega razkoraka kot tudi njihovo zanemarjanje vloge kulturnega udejstvovanja in medijske potrošnje.

3. (Ne)priklopljeni in (ne)vešči: dejavniki (ne)vklučenosti na splet

Raziskovanje digitalne razslojenosti je tesno povezano s poznavanjem splošne tehnološke kulture v nekem nacionalnem kontekstu. Čeprav sega zgodovina prehajanja računalniške in internetne tehnologije v prostore zasebnosti v zgodnja 90. leta prejšnjega stoletja, lahko o prepletenosti vsakdanjega življenja z internetom na Slovenskem govorimo šele od leta 2006 dalje, ko je večina gospodinjstev dobila dostop. Graf 1 prikazuje naraščanje deleža slovenskih gospodinjstev z osebnim računalnikom od leta 1990 dalje in razlike med njimi glede na starostno strukturo. Razvidno je, da se naraščanje osebnih računalnikov prične leta 1994 in od takrat v desetih letih strmo skoči s približno 15 % (januar 1994) na 60 % gospodinjstev (januar 2004). Sodeč po podatkih, vse od leta 1996 dalje beležimo rahlo višji delež lastništva osebnih računalnikov v gospodinjstvih s člani, starimi manj kot 30 let.

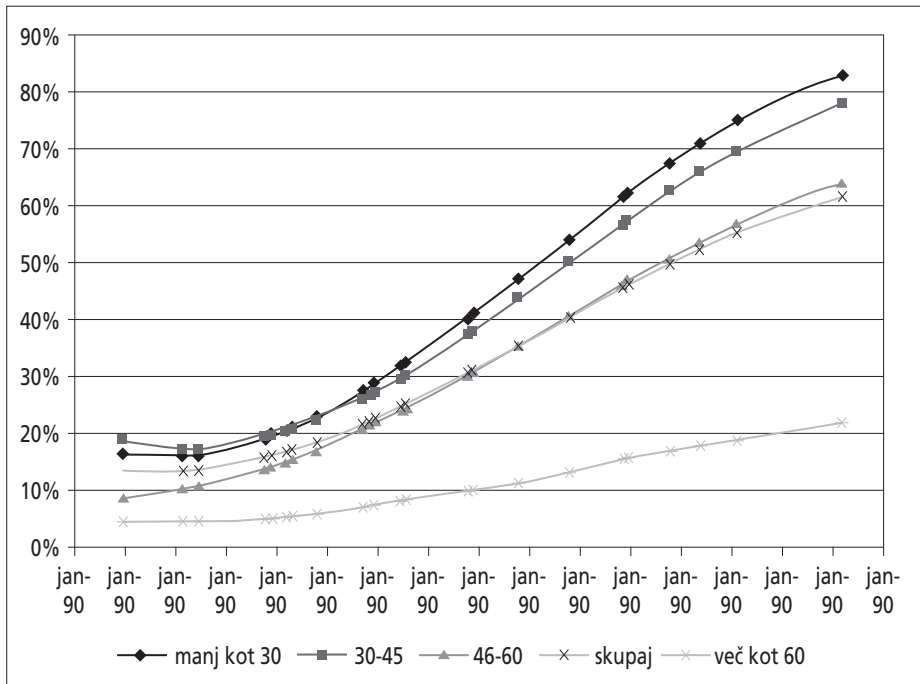
Tudi na podlagi podatkov, generiranih iz Statističnih letopisov, je mogoče spremljati spreminjanje računalniške in internetne kulture v slovenskih gospodinjstvih. Tabela 2 vsebuje podatke o deležih gospodinjstev z osebnim računalnikom in dostopom do interneta od leta 1996 dalje, ko je že zaznan trend »odraščanja« gospodinjstev z računalniškimi tehnologijami.⁶

---

6. Za starejše obdobje Statistični letopisi podatkov ne vsebujejo. Do leta 2003 služijo kot vir podatki iz projekta Raba interneta v Sloveniji (RIS), od leta 2004 dalje pa podatki iz Statističnega urada RS (SURS).

Graf 1: Deleži slovenskih gospodinjstev z računalnikom glede na starostno strukturo od 1990 do 2006 (Vir: SJM)

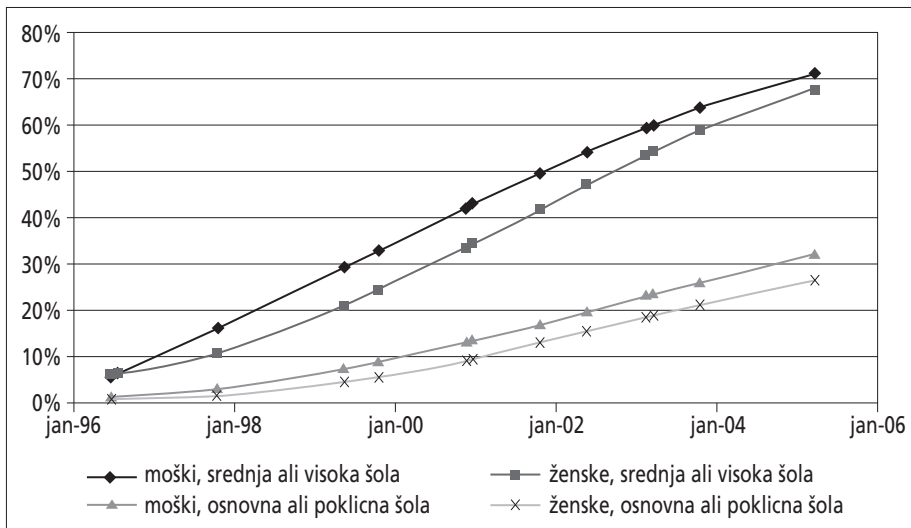
Tabela 2: Spreminjanje deležev gospodinjstev z osebnim računalnikom in dostopom do interneta (1996–2007)

Delež gospodinjstev z ...	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07
osebnim računalnikom	24	32	35	42	46	47	58	55	58	61	65	66
dostopom do interneta	3	8	9	15	21	24	37	40	47	48	54	58

Vir: Statistični letopisi.

Podatki iz Statističnih letopisov kažejo letni porast tako števila računalnikov kot dostopa do interneta v slovenskih gospodinjstvih: še leta 1996 ga je imelo le 3 % gospodinjstev, leta 1999 pa 15 % domov. Lahko torej rečemo, da je internetu preboj v zasebno sfero uspel razmeroma pozno – šele po letu 2006.⁷ Pomembna dejavnika delitve med »ne vključenimi« in »internetno vključenimi« gospodinjstvi vsa leta ostajata izobrazba in spol. Razkorak med skupino s končano srednjo ali visoko šolo in osnovno ali poklicno šolo se z leti celo pogloblja, čeprav je iz grafa 2 razvidno, da vse skupine povečujejo dostop do interneta: v letu 2006 je imela dostop le *slaba tretjina nižje izobraženih*, medtem ko je bil delež višje izobraženih večji za dobrih 40 %.

7. Raziskave RIS še danes beležijo primerljivo večji delež službenega dostopa do interneta v primerjavi z drugimi državami EU. Za podrobnosti glej poročilo projekta RIS iz l. 2007 (Vehovar in Brečko 2007: 33).

Graf 2: Delež moških in žensk z dostopom do interneta od doma glede na izobrazbo od 1996 do 2006 (Vir: SJM)

Tudi novejši podatki, ki izhajajo iz reprezentativnega vzorca Ljubljancanov in Mariborčanov,⁸ potrjujejo močno povezanost med dostopom do interneta in izobrazbo (tabela 3). Najbolj ranljive skupine, ki kažejo na večje ovire pri vključenosti na slovenski splet, so torej starejši, nižje oz. najnižje izobraženi in ženske.

Tabela 3: Deleži moških in žensk z osebnim računalnikom in dostopom do interneta glede na spol, izobrazbo in starost (Vir: Luthar in dr. 2011)

		Osebni računalnik		Internet dostop	
		Da	Ne	Da	Ne
2010					
Spol	M	85,5	14,5	83,2	16,8
	Ž	78,5	21,5	76,7	23,3
Starost	pod 30	100		99,5	0,5
	30–45	95,0	5,0	94,2	5,8
	46–60	84,0	16,0	81,3	18,7
	nad 61	44,0	56,0	39,6	60,4
Izobrazba	osnovna	47,5	52,5	43,8	56,2
	triletna srednja šola	70,3	29,7	72,8	27,2
	štiriletna srednja šola	94,9	5,1	94,1	5,9
	višja ali visoka	95,0	5,0	92,3	7,7

8. Zbiranje podatkov je potekalo od decembra 2010 do februarja 2011. Uspešno opravljenih osebnih intervjujev na domu polnoletnih oseb je bilo 820. Podatki ankete Kultura in razred, ob upoštevanju uteži v primeru spola in starosti, odražajo dejansko strukturo definirane populacije.

3.1 Dostop kot materialna, motivacijska ali razredna ovira?

Podatki zgoraj slikajo demografsko-ekonomske dejavnike, ki ohranjajo razmik med tistimi z dostopom do interneta in onimi brez njega, bolj malo pa pomagajo k razumevanju ovir, ki posameznike oddaljujejo od digitalne kulture. O razlogih, zakaj nekateri posamezniki ne uporabljajo interneta, lahko vsaj delno sklepamo na osnovi podatkov iz *Ankete o uporabi IKT (RIS/SURS 2005)*,⁹ kjer so anketiranci ocenjevali niz vnaprej izbranih ovir za neuporabo interneta. Rezultati so pokazali, da vprašani med tri najmočnejše ovire uvrščajo nezanimanje za internet (povprečje 3,7), neznanje za uporabo interneta (3,5) in slabo znanje angleščine (3,5) ter oceno, da starostno niso »kompatibilni« z internetom (ocena 3). V omenjeni raziskavi *Razred in kultura* pa smo na soroden način identificirali šest različnih dejavnikov, ki vsebinsko pokrivajo tri različne ravni dostopa po van Dijku: a) za merjenje *motivacijske ravni* smo spraševali o nezanimanju za dostop do interneta in časovnih ovirah za rabo interneta, b) za merjenje *materialne ravni* smo spraševali o finančnih ovirah za nakup opreme in povezav do spleta, c) za merjenje *veščinske ravni* smo spraševali o neznanju in občutku strahu do tehnologij. Izbrane ovire so vprašani ocenjevali na večstopenjski lestvici odgovorov, kjer je 1 pomenilo, da ovire ni, in 5, da gre za najpomembnejšo oviro.¹⁰ Študija je podobno kot projekt RIS pred šestimi leti pokazala, da je na prvem mestu nezanimanje za internet (3,7), nato neznanje (3,4) in na tretjem mestu cena oz. strošek nakupa računalnika (3,3) oz. priklopa do internetne povezave (3,1).

V tokratni študiji pa nas je zanimalo, ali obstajajo tipične *skupine digitalne izključenosti*, ki so po zaznanih ovirah notranje homogene, a strukturno različne. Kot namreč dokazujejo druge raziskave digitalnega razkoraka, se navedene ravni dostopa različno povezujejo z izobrazbo, spolom, starostjo itd. Za ta namen smo uporabili Wardovo metodo hierarhičnega združevanja enot v skupine in po optimizaciji rešitev pridobili tri skupine, ki kažejo na različne oblike digitalne izključenosti (glej tabelo 4).¹¹ Značilnosti posameznih skupin smo ocenjevali skozi primerjavo povprečnih vrednosti s pomočjo metode ANOVA.

9. Rezultati se nanašajo na vzorec neuporabnikov interneta (n = 498), ki so vsako od omenjenih ovir ocenjevali na lestvici od 1 – to zame sploh ne velja do 5 – to je zame velika ovira.

10. Vzorec neuporabnikov interneta je v tej študiji v primerjavi s prej omenjeno RIS-ovo študijo bistveno manjši (n = 156).

11. Pomembnejše razlike na ravni podatkov v tej in nekaterih naslednjih tabelah so posebej označene: vrednostim, ki odstopajo od povprečij navzgor, je dodan znak +, vrednostim, ki odstopajo od povprečij navzdol, pa znak -. Večji je odmik od povprečja, več znakov je dodanih. Odstotni deleži so poudarjeni še s krepkim tiskom, vse vrednosti pa kažejo na statistično značilne razlike, razen v primerih, ko je to posebej zapisano.

Tabela 4: Skupine spletno izključenih glede na zaznane ovire in demografske karakteristike (povprečne vrednosti na posameznih lestvicah in odstotni deleži na demografskih spremenljivkah)

	Motivacijsko izključeni	Celostno izključeni	Namerno samoizključeni	Skupaj
Ker ga ne znam uporabljati	– 2,68	++ 4,38	-- 2,18	3,37
Ker je nakup ustreznega računalnika predrag	-- 1,81	++ 4,55	– 2,61	3,30
Ker je dostop do internetne povezave predrag	-- 1,81	++ 4,14	– 2,73	3,13
Ker za te stvari nimam časa	– 2,49	+ 3,20	-- 1,46	2,57
Ker me internet sploh ne zanima	++ 4,21	++ 4,46	-- 1,48	3,67
Ker me je teh stvari malo strah	– 2,09	++ 3,60	-- 1,53	2,67
Demografske značilnosti skupin	(v %)			
Moški	56,8	30,8	51,4	42,8
Ženske	43,2	69,2	48,6	57,2
Do 30 let	–	–	5,4	1,3
30-45 let	6,8	9,0	5,4	7,5
46-60 let	20,5	24,4	43,2	27,7
Nad 61 let	72,7	66,7	45,9	63,5
Osnovna	11,6	37,7	30,6	28,8
Poklicna	20,9	28,6	2,8	20,5
Srednja strokovna	34,9	24,7	44,4	32,1
Srednja splošna	7,0	1,3	13,9	5,8
Višja, visoka	25,6	7,8	8,3	12,8
Zaposlen	15,6	7,8	31,6	15,6
Samozaposlen	2,2	–	2,6	1,3
Nezaposlen	2,2	10,4	–	5,6
Upokojen, neaktiven	80,0	81,8	65,8	77,5
N	44	74	37	156

Glede na percepcijo ovir za dostop do interneta lahko govorimo o treh ločenih skupinah digitalno izključenih:

- 1. Motivacijsko izključeni (28 % vseh brez dostopa):** gre za dobro tretjino vseh digitalno izključenih, pri katerih je kot edina ovira motivacijski manko, saj jih internet sploh ne zanima. Nedostop ni pogojen s finančnimi viri; nasprotno, obe materialni oviri sta v povprečju gledano najmanj pereči. Veščinske ovire prav tako niso krive za digitalno izključenost te skupine, v kateri gre za najstarejšo skupino moških upokoencev z visoko izobrazbo. Izključenost iz digitalne kulture se tako bolj kot

strukturne narave zdi rezultat specifične percepcije, kaj internet je oz., bolje, kaj internet ni, saj bi si dostop lahko privoščili.

2. **Celostno izključeni (47 % vseh brez dostopa):** številčno najbolj zastopano skupino sestavljajo tisti, ki so materialno in večšinsko ter tudi motivacijsko izključeni. Zanje so namreč razlogi bistveno širši kot za prvo skupino; problem predstavljajo tako cena programske tehnologije kot internetne povezave, neznanje, strah pred tehnologijo in pomanjkanje zanimanja zanjo. Izključenost je torej celovita, saj so njihovi odgovori na vseh ovirah visoko nad povprečjem. Skupina je po spolni strukturi izrazito ženska in najnižje izobrazena (dve tretjini imata končano le osnovno ali poklicno šolo). V skupini je največ upokoencev in nezaposlenih, starostno pa je v povprečju mlajša kot prva.
3. **Namerno samoizključeni (24 % vseh brez dostopa):** zadnja, številčno najmanjša skupina, je glede navedb ovir diametralno nasprotna drugi, saj so na vseh ovirah njihove vrednosti izrazito podpovprečne. Zanje niti denar niti neznanje nista oviri; zdi se, da tudi zanimanje za internet ni premajhno, medtem ko je strah do tehnologij še najmanj problematičen od vseh skupin. Ker noben od navedenih omejitvenih razlogov zanje ne velja, domnevamo, da gre za manjšo skupino »načrtno« izključenih. Posebnost te skupine je v tem, da je starostno gledano najmlajša s srednješolsko in osnovnošolsko izobrazbo, kjer je velik del (kar tretjina) zaposlenih.

Vprašanje dostopa do internetnih tehnologij torej ni enostranski pojav, pač pa gre za raznotere oblike izključenosti, ki so – kot se je pokazalo že na primeru mobilne telefonije (Luthar in Kropivnik 2007, Oblak Črnič 2007, Petrič 2007, Trček in Platinovšek 2007) – posledica strukturnih (celostno izključeni) ali mikroomejitev (motivacijsko izključeni) kot tudi svobodne samoizbire (namerno samoizključeni). Poleg ocen na izbranih ovirah in demografskih razlik med tremi skupinami bi zato veljalo preveriti, v kolikšni meri je digitalna izključenost treh skupin pogojena z drugimi dejavniki družbene stratifikacije. Rezultate smo najprej preverjali glede na razredne razlike, in sicer z dvema skupinama indikatorjev: s samouvrstitvijo posameznika na razredni lestvici 1 – nižji delavski, 2 – nižji srednji, 3 – srednji, 4 – višji srednji, ki jo imenujemo »subjektivni razred«, in s konstruirano ESEC-delitvijo poklicne razrednosti, ki v ospredje postavlja pomen poklica in položaja na delovnem mestu: 1 – spodnji srednji (rutinski), 2 – srednji, 3 – višji srednji (nižji menedžerji in profesorji), 4 – zgornji (višji menedžerji, direktorji).¹²

Kot je razvidno iz tabele 5, so se statistično značilne razlike pokazale le v primeru razredne samouvrstitve, *torej subjektivne samoocene razrednosti*: medtem ko je skupina celostno izključenih razredno gledano najšibkeje uvrščena (kar 40 % se jih je vključilo v najnižji razred, dodatna petina v nižji srednji razred), sta ostali dve skupini razredno bolje situirani. Razredno najbolj homogena je skupina *namerno samoizključenih*, kjer se dve tretjini uvrščata v srednji razred.

12. Podrobna razredna klasifikacija, ki je predvsem »delovni instrument, ne pa dokončni zemljevid razredne strukture« (Luthar in Kurdija 2011: 285), je pri celotnem projektu vnaprej privzeta, podrobna utemeljitev in opis zanjo pa sta navedeni v Luthar in Kurdija (2011: 284–285) ter v prvem prispevku pričujoče tematske številke (Luthar 2012).

Tabela 5: Skupine spletno izključenih glede na razredne razlike (v odstotkih)

	Motivacijsko izključeni	Celostno izključeni	Namerno samoizključeni	Skupaj
Subjektivni razred:				
nižji, delavski	28,6	39,5	15,6	31,3
nižji srednji	19,0	22,4	18,8	20,7
srednji	45,2	32,9	65,6	43,3
višji srednji, visok	7,1	5,3	–	4,7
Poklicni razred:				
spodnji srednji	52,6	71,2	52,8	61,9
srednji	18,4	13,7	22,2	17,0
višji srednji	13,2	8,2	19,4	12,2
zgornji	15,8	6,8	5,6	8,8

Skladno z izhodiščno predpostavko, da je digitalni razkorak indikator kulturne izključenosti oz. šibkega kulturnega kapitala, samo preverjali še povezanost skupin s kulturno in medijsko potrošnjo. V prvo uvrščamo vse indikatorje, s katerimi smo merili *objektivirani in utelešeni kulturni kapital* (Bourdieu 1987/1997): kulturno participacijo kot (ne)obiskovanje kulturnih in družabnih prireditev (od prostorov klasične umetnosti do popularne kulture in druženja v lokalih); kulturni kapital kot kombinacijo znanja in veščin (poznavanje literature, jezikov) ter posedovanja kulturnih dobrin (knjige, glasba, umetniška dela itd). Med medijsko potrošnjo smo uvrstili vsa vprašanja, vezana na spremljanje časopisov, revij in TV ter gledanje TV-oddaj. Rezultati so zbrani v tabeli 6.

Tabela 6: Skupine spletno izključenih glede na kulturni kapital in medijsko potrošnjo (povprečne vrednosti na posameznih lestvicah in odstotni deleži na demografskih spremenljivkah)

Kulturna in medijska potrošnja	Motivacijsko izključeni	Celostno izključeni	Namerno samoizključeni	Skupaj
Kulturna participacija:				
neobiskovanje muzejev	4,28	4,75	4,55	4,58
neobiskovanje umetniških galerij	4,41	4,84	4,53	4,65
Kulturne veščine:				
poznavanje literature	1,36	0,48	1,29	0,91
Kulturni objektivirani kapital:				
št. izvirnih glasbenih produktov	47,64	19,38	101,47	98,26
št. knjig	175,97	74,25	105,22	110,19
Materialnost doma:				
DVD	1,51	1,69	1,43	1,84
vikend	1,71	1,89	1,84	1,83
skupni indeks posedovanja	2,28	1,36	1,98	1,76

Medijska potrošnja:				
SLO 1 + SLO 2	46,5 %	33,3	25,6	35,0
POP TV	27,9 %	48,7	46,2	42,5
indeks spremljanja informativnih oddaj	2,75	3,27	2,56	2,96
branost časopisov	0,93	0,81	0,94	0,87 – ni stat. razlik
spremljanje medijev na spletu	0,11	0,03	0,24	0,10
(ne)branost revij	27,9 %	41,9 %	51,4 %	40,3 %

Na ravni kulturne participacije kažeta dve praksi statistično značilno povezanost z digitalno izključenostjo, in sicer so *celostno izključeni iz digitalne kulture obenem nadpovprečno izključeni iz kulturnih okolij klasične umetnosti (umetnostne galerije) in visoke kulture (muzejev)*, medtem ko za druge kulturne prireditve te povezanosti podatki ne potrjujejo. Največji manko znotraj skupine celostno izključenih se v kulturnem smislu nadaljuje na drugih indikatorjih kulturnega kapitala: skupina je najbolj šibka pri poznavanju literature kot tudi pri dostopu do kulturnih produktov (knjig in glasbe). Objektivirani kulturni kapital je največji v skupini motivacijsko izključenih, ki pa je medijsko bolj naklonjena slovenski javni televiziji, medtem ko je skupina celostno izključenih nadpovprečno »poptvjevska«. Kar se medijske potrošnje tiče, je skupina celostno izključenih še posebej zanimiva, saj v primerjavi s preostalima dvema *nadpovprečno spremlja informativne/dokumentarne TV-oddaje*. Branost časopisov skupin ne diferencira, jih pa medsebojno statistično ločuje spremljanje medijev na spletu.

3.2 Spletna vključenost in (novi) razred

V nadaljevanju namenjamo pozornost interni diferenciaciji oz. razslojenosti samih uporabnikov interneta. Izhajamo iz predpostavke, da je binarno delitev na homogen »razred« informacijsko bogatih in informacijsko revnih treba preseči ter razlikovati stopnjo in način sodelovanja v digitalni kulturi, torej digitalno stratifikacijo. Rezultate prikazujemo na dveh ločenih ravneh. V prvem delu se posvečamo analizi tipičnih skupin uporabnikov glede na večšine, motivacije in način uporabe: sprašujemo se o različnih stopnjah, motivacijah in predispozicijah, potrebnih za vpletenost v digitalno kulturo, ki jo dojemamo kot raznovrsten konglomerat strukturnih možnosti in subjektivnih praks; tu se analize lotevamo skozi povezanost tipičnih skupin digitalne vključenosti z demografskimi značilnostmi, kot so spol, starost, izobrazba in zaposlitev. Po opisu pridobljenih skupin se usmerjamo na razredne razlike med skupinami ter na povezanost s kulturnim kapitalom in medijsko potrošnjo.

3.2.1 Od digitalno šibkih do digitalne elite

Podobno kot na primeru neuporabnikov nas zanima, ali obstajajo tipične skupine *digitalno vključenih*, da bi prepoznali njihove demografske, razredne in kulturne specifične. Podobnosti oz. razlike znotraj vzorca tistih z dostopom do interneta smo skladno z van Dijkovo razdelitvijo digitalnega dostopa (2005) razgradili na naslednje ravni:

- a) *raven motivov*: da bi ujeli razpon raznovrstnosti motivov za uporabo interneta, smo ponudili lestvico pomembnosti interneta pri različnih stvareh (od raziskovanja in učenja do druženja, nakupovanja, dela itd.) in oblikovali skupen faktor *razpon motivov*; višja je vrednost na omenjenem faktorju, bolj pomemben je splet za posameznika, kar pomeni, da je splet v večji meri vpleten v raznolike dejavnosti posameznika;
- b) *raven (inter)aktivnih rab*: ker je internet na ravni praks in rab izjemno heterogen medij, je pri analizi tipičnih skupin uporabnikov treba meriti raznovrstnost njihovih rab; v ta namen so se uporabniki opredeljevali do desetih različnih praks (od objave bloga videa, prenašanja glasbe/filmov do kupovanja, sodelovanja v forumih, spletnih omrežjih itd.) in ocenjevali njihovo pogostost; tako oblikovan faktor *(inter) aktivnih rab* je mera raznolikosti poznavanja in uporabe interneta – višja je njegova vrednost, bolj raznovrsten je način posameznikove uporabe spleta;
- c) *raven veščin*: ob predpostavki, da se uporabniki med seboj precej razlikujejo po kompetencah in poznavanju interneta, smo merili samopercepčijo poznavanja; posameznik je na lestvici od 1 do 7 ovrednotil lastno poznavanje interneta, kar imenujemo *percepčija veščosti*; višja je vrednost indeksa, bolj se posameznik uvršča med poznavalce interneta;
- d) *raven intenzivnosti*: podobno kot pri veščinah smo merili pogostost uporabe; posamezniki so na lestvici od 1 do 7 ocenili, kako pogosto uporabljajo internet; višja je vrednost indeksa *percepčija intenzivnosti*, bolj pogosto je uporabnik priklopljen na splet;
- e) *raven odnosa do interneta*: glede na spoznanje, da je internet v prostorih slovenskih domov prisoten že dalj časa, a s povsem raznolikimi ocenami učinkov (glej denimo Oblak Črnič 2009), smo uporabnike skušali ločevati tudi v odnosu do presoje »mitskih« učinkov interneta v vsakdanu; v ta namen so uporabniki ocenjevali (ne) strinjanje z osmimi trditvami o tem, kaj vse se zaradi interneta v družbi spreminja; pridobljeni faktor »sprejemanja mitov o internetu« tako kaže, da višje je strinjanje, bolj nekritično uporabnik sprejema stališče, da internet v vsakdanje življenje vnaša radikalne spremembe (odtujenost, odvisnost, slabšanje odnosov itd.).

Sprašujemo se, ali se v zajetem vzorcu internetnih uporabnikov na omenjenih ravneh kažejo kakšne tipične skupine. V ta namen smo ponovno uporabili metodo hierarhičnega združevanja enot v skupine s pomočjo Wardove metode in po optimizaciji rešitev pridobili štiri, ki kažejo različne oblike digitalne vključenosti (glej tabelo 7). Tipične značilnosti skupin smo določili s pomočjo primerjave povprečij z metodo ANOVA.

Tabela 7: Skupine digitalno vključenih glede na motivacijsko, veččinsko, uporabniško raven in demografske značilnosti (povprečne vrednosti na posameznih lestvicah in odstotni deleži na demografskih spremenljivkah)

	Digitalno šibki	Digitalni povprečneži	Digitalna elita	Digitalni skeptiki	skupaj
Raven (inter)aktivnih rab	-- 1,05	0 1,78	++ 2,53	- 1,32	1,74
Raven motivov	-- 1,62	+ 3,89	++ 4,14	- 3,51	3,68
Odnos do učinkov interneta	++ 4,33	0 3,78	- 3,02	+ 4,09	3,75
Percepcija veččosti	-- 1,72	++ 5,55	++ 5,95	- 3,57	4,71
Percepcija intenzivnosti	-- 1,55	++ 6,01	++ 6,41	- 3,17	4,87
Demografske značilnosti skupin					
moški	37,1	50,4	66,0	45,2	51,1
ženske	62,9	49,6	34,0	54,8	48,9
do 30 let	1,6	29,0	52,1	5,3	24,7
30–45 let	12,9	38,0	36,1	36,4	34,7
46–60 let	51,6	28,2	11,1	41,2	30,4
nad 61 let	33,9	4,7	0,7	17,1	10,2
osnovna	23,0	3,1	6,3	4,3	6,0
poklicna	24,6	8,3	4,9	19,8	12,4
srednja strokovna	26,2	18,5	22,2	31,6	23,8
srednja splošna	8,2	22,4	27,1	12,8	19,3
višja, visoka	18,0	47,6	39,6	31,6	38,4
zaposleni	40,3	62,4	50,3	57,0	56,0
samozaposleni	4,8	6,7	5,6	5,9	6,0
nezaposleni	3,2	7,1	7,7	5,4	6,3
študent	0	17,3	34,3	2,7	15,2
upokojen, neaktiven	51,6	6,7	2,1	29,0	16,4
N	58	246	135	178	618

Digitalno šibki (9 % vseh z dostopom): najmanjša skupina uporabnikov je digitalno najšibkejša in najredkeje »priklopljena« skupina, ki internet zelo slabo pozna. Splet jim v vsakdanjem življenju sploh ni pomemben, a kljub temu v primerjavi z drugimi skupinami najbolj pozitivno sodijo »mite o internetu«: zdi se jim, da ogroža družinsko življenje in ljudi odtuja med seboj. Majhna udeležba na spletu in slabo poznavanje različnih praks jih utrjuje v stereotipno dojetje interneta v vsakdanjem življenju. Gre za marginalno skupino »poluporabnikov«, ki je po spolni strukturi izrazito ženska, najnižje izobražena in starostno najstarejša, v kateri je najvišji delež upokojencev oz. delovno neaktivnih Ljubljancev in Mariborčanov.

Digitalni povprečnejši (40 % vseh z dostopom): številčno največja skupina se ocenjuje za večše in pogoste uporabnike, vendar je razpon interaktivnih rab v tej skupini razmeroma nizek. Sami sebe torej ocenjujejo kot uporabnike z znanjem, ki so intenzivno priključeni na splet, a ga v praksi ne uporabljajo raznovrstno. Splet je pomemben del njihovega vsakdana, a je ta deloma nereflaktiran in povprečen. Domnevamo, da vanjo sodijo t. i. zgodnji posvojitelji interneta (Oblak Črnič 2009), ki so internet spoznavali še v času spleta 1.0 – s tem bi lahko pojasnili visoko vrednotenje interneta in nizko participacijo oz. rabo interaktivnih praks, ki so v ospredje stopile bistveno kasneje. Gre za izobrazeno skupino, z največjim deležem zaposlenih srednje generacije (40–60 let), v kateri je delež moških in žensk približno enak.

Digitalna elita (22 % vseh z dostopom): gre za skupino najbolj kompetentnih, v odnosu do interneta najbolj refleksivnih in kritičnih uporabnikov, ki so vanj intenzivno vključeni, zato jih prištevamo med digitalno elito. Na ravni praks so najbolj raznovrstni in edini, ki kritično dojemajo mite o internetu; je izrazito moška skupina in v primerjavi s preostalimi najmlajša – kar 50 % članov je mlajših od 30 let; vanjo spada največji delež študentov. Številčno gledano je tretja največja skupina, ki intenzivno »odrašča« s spletom kot medijem, ki je tesno prepleten z njihovim vsakdanjim življenjem.

Digitalni skeptiki (29 % vseh z dostopom): v zadnjo skupino spadajo precej neredni, neuki in izrazito nekritični uporabniki, ki pa v primerjavi s prvo skupino splet ocenjujejo kot pomemben medij, čeprav imajo do njega zelo negativen odnos. Njihova lastna ocena večšosti in pogostosti je sicer nižja od povprečja, a v primerjavi s prvo skupino višja. Ker imajo do interneta ambivalenten odnos, jih imenujemo digitalni skeptiki – v skupini je rahlo večji delež žensk kot moških, zaposlenih in/ali upokojenih. Starostno gledano je rahlo starejša od digitalnih mainstreamovcev, številčno pa druga največja skupina uporabnikov.

Če povzamemo: najmlajša, izrazito moškocentrična in študentska skupina predstavlja digitalno elito, ki je najbolj veščica, najpogosteje in najbolj interaktivno vključena v digitalno kulturo ter ima razmeroma »zdrav« odnos do interneta. Srednja generacija je največja skupina, ki predstavlja digitalni »srednji« razred – so pogosto priklopljeni, pomembnost interneta je zanje »srednja«, vendar na ravni interaktivnih rab povprečna skupina. Uporabniki poznih srednjih let so druga največja skupina t. i. digitalnih skeptikov, ki sprejemajo mitske učinke interneta v vsakdanu, so pa drugače povsod podpovprečni – tako na ravni razpona motivov kot tudi rab, veščin in pogostosti. Zadnja, najmanjša skupina digitalno šibkih je izrazito ženska, nadpovprečno stara in pretežno upokojena; ti so najmanj kritični in najmanj pogosti uporabniki spleta.

3.2.2 Razredne in kulturne specifikne digitalne vključenosti

Na tem mestu se sprašujemo, kako je vpletenost v digitalno kulturo povezana z razredom ter kulturno in medijsko konzumpcijo. Je večja kulturna participacija pozitivno povezana z načinom digitalne vključenosti in kakšna je razredna struktura pridobljenih skupin?

Tabela 8: Skupine digitalno vključenih glede na razred, kulturni kapital in medijsko potrošnjo (povprečne vrednosti na posameznih lestvicah in odstotni deleži na demografskih spremenljivkah)

	Digitalno šibki	Digitalni povprečneži	Digitalna elita	Digitalni skeptiki	Skupaj
Subjektivni razred:					
nižji, delavski	22,6	3,7	6,6	13,7	9,1
nižji srednji	12,9	8,2	8,8	10,4	9,4
srednji	54,8	65,6	63,5	63,9	63,6
višji srednji, visok	9,7	22,5	21,2	12,0	17,9
Poklicni razred:					
spodnji srednji	55,2	29,3	29,3	42,6	36,8
srednji	17,2	25,0	17,1	21,9	21,7
višji srednji	24,1	25,0	23,2	27,8	25,6
zgornji	3,4	20,7	30,5	7,7	15,9
Kulturna participacija:					
neobiskovanje kina	4,39	3,11	2,87	3,78	3,37
neobiskovanje muzejev	4,43	4,01	4,01	4,28	4,13
neodhod zvečer v lokal na pijačo	3,85	2,20	1,84	3,02	2,51
neobiskovanje koncertov					
popularne glasbe	4,55	3,68	3,48	4,31	3,90
neobiskovanje umetniških galerij	4,65	4,29	4,29	4,53	4,30
Kulturni objektivirani kapital:					
število glasbenih in filmskih albumov	25,11	81,68	138,79	51,04	88,04
indeks kulturnih produktov	2,33	3,04	3,06	2,69	2,88
Materialnost doma:					
skupni indeks posedovanja	2,43	3,85	3,98	3,28	3,58
Medijska potrošnja:					
branje časopisov	87,3 %	82,7 %	69,4 %	86,2 %	81,8
branje spletnih časopisov	22,0 %	83,3 %	76,2 %	62,8 %	70,2
indeks spremljanja popularnih oddaj (kvizi itd.)	2,81	2,47	2,55	2,64	2,57
indeks spremljanja informativno-pogovornih oddaj	3,67	2,98	2,77	3,36	3,11

Razredna delitev se kaže kot statistično značilna tako pri samopercepciji razrednosti kot pri privzeti ESEC-klasifikaciji poklicne razrednosti. Lahko bi celo trdili, da razredna tipologija bolj kot skupine digitalno izključenih diferencira same uporabnike: najvišji delež višjega oz. visokega razreda se nahaja v skupini digitalne elite (dobra tretjina) in digitalnega mainstreama (dobra petina). Nasprotno je skupina digitalno šibkih, tudi razredno gledano, najšibkejša, saj je v njej več kot 55 % predstavnikov rutinskega spodnjega razreda oz. dobra petina se samo-uvršča v delavski, nižji razred.

Tudi participacija v kulturi kaže zanimivo sliko: dve digitalno najšibkejši skupini sta, gledano v povprečju, najbolj izključeni iz kulturnega okolja, saj najredkeje obiskujejo kino, koncerte, muzeje in galerije. Tudi teza, da so digitalno najbolj vpleteni odtrgani od kulturnega dogajanja, ne drži – digitalna elita namreč najpogosteje zvečer zahaja v družbo, kino in na koncerte, podobno velja za digitalne povprečneže. Medijsko gledano, se kažejo pričakovane razlike: klasične časopise v največji meri spremljajo digitalno šibki, medtem ko jih najmanj berejo predstavniki digitalne elite. Skupine se razlikujejo tudi po TV-okusu: popularno TV-produkcijo (sitcomi, resničnostna TV, nadaljevanke, serije, kvizi) najmanj spremlja skupina digitalnega mainstreama, ki najpogosteje bere spletne medije, medtem ko digitalna elita najmanj spremlja informativno-pogovorne oddaje. Na drugi strani obe digitalno šibki skupini nadpovprečno gledata tako popularne kot informativne oddaje. Lahko bi rekli, da gre za skupini, ki medijsko konzumpcijo izrazito omejujeta na »stare« medije in obratno – digitalno najbolj vključeni skupini se do njih najpogosteje ograjujeta.

Podobno razlikovanje med dvema paroma skupin najdemo tudi v odnosu do kulturnega objektiviranega kapitala in materialnosti doma. Izrazito najnižji objektivirani kapital imata skupini digitalno šibkih in digitalnih skeptikov, medtem ko imajo predstavniki digitalne elite doma največje število filmskih in glasbenih albumov ter materialnih pripomočkov v gospodinjstvu. Takšno tehnološko in kulturno sosledje je zaznati tudi v skupini digitalnih povprečnežev, a v manjši meri. Način vključenosti v digitalno kulturo je tako pogojen tudi s siceršnjo tehnološko prepletenostjo gospodinjstev in njihovim domačim kulturnim miljejem.

4 Sklep

Ključne ugotovitve pričujoče analize ustrezno ponazarja naslednja Bourdiejeva misel: »Za lastništvo strojev je potreben ekonomski kapital; za njihovo prisvajanje in rabo, ki bi ustrezala specifičnim namenom, je potreben utelešen kulturni kapital« (Bourdieu 1997: 50). Če je dostop do digitalne kulture izrazito pogojen z ekonomskimi in materialnimi ovirami, manj pa z razredno stratifikacijo, so razlike znotraj digitalne kulture tako razredno kot kulturno pogojene. Socializacija skozi »tehnokulturo«, izpostavljenost različnim kulturnim produktom, medijska potrošnja na intervalu med starimi in novimi mediji ter materialni viri doma pomembno razlikujejo skupine digitalnih občinstev. Dve digitalno najšibkejši skupini sta tako tudi v kulturnem pogledu najbolj izključeni – kulturnih dogodkov (kot so kino, koncerti, galerije) se ne udeležujejo niti nimajo kulturnih produktov v lastnem domu, so pa v večji meri vpeti v »televizijsko« kulturo doma, bistveno bolj kot preostali digitalni skupini, ki bolj kot stare medije spremljajo medije na spletu. Ob kulturnem kapitalu so digitalna občinstva med seboj tudi izrazito razredno diferencirana – digitalna elita je elitna tudi v razrednem smislu, medtem ko je digitalno najšibkejša skupina razredno najnižje situirana, tako na ravni subjektivne samoocene razrednosti kot na ravni razreda po ESEC-delitvi. Več kot tretjina digitalno šibkih namreč spada v spodnji razred ali nižji srednji razred in več kot polovica jih opravlja rutinska dela. Na drugi strani pa se več kot 80 % predstavnikov

digitalne elite samouvršča v srednji ali višji srednji razred, pri čemer jih vsaj tretjina spada v zgornji razred menedžerjev in direktorjev. Dve digitalno najbolj intenzivno vključeni skupini sta tudi v kulturnem smislu najmočnejši – pogosto se udeležujeta kulturnih dogodkov in imata nadpovprečen kulturni objektivirani kapital. Digitalni svet v tem oziru *ni prostor razrednih emancipacij ali družbene mobilnosti kot tudi ni vzrok družbenih neenakosti*, prej nasprotno – je podaljšek obstoječih družbenih razlik. S tem se rezultati tukajšnje empirične analize lahko postavljajo ob bok vsem tistim novejšim tezam, ki nasprotujejo razumevanju sodobnih medijev kot ključnega dejavnika digitalnega razkoraka; poudarjajo namreč, kako je »digitalni razkorak« zares indikator družbenih razlik (Tondeur in dr. 2011).

Drugi sklep, ki ga lahko povzamemo iz obstoječe empirične analize, pritrjuje tezi, da *obstaja več digitalnih razkorakov* in da je o digitalni razslojenosti treba govoriti v množini. S tem se študija še za korak približa avtorjem, ki so do samega pojma kritični in predlagajo, da se študije na ravni teorij kot tudi empirije usmerijo na proučevanje digitalne stratifikacije. Zato velja ob sklepih izpostaviti tudi načine, kako omejitev digitalnega razkoraka za empirično raziskovanje v prihodnje preseči (van Dijk 2006): Prvič, treba se je zavedati teoretske siromašnosti samega pojma, ki je v zadnjih 15 letih ostal na ravni deskripcije, poudarjajoč demografske učinke dohodka, izobrazbe, starosti, spola in etničnosti, ne da bi pri tem naslavljal poglobljene družbene, kulturne in socialne razlage za »nove« neenakosti (van Dijk 2006: 232). Drugič, empirično raziskovanje bi veljalo postavljati v interdisciplinarni kontekst različnih družboslovnih znanstvenih polj – od sociologije, komunikologije, pedagogike do ekonomije. Tretjič, empirične študije bi bilo treba podkrepiti s kvalitativnimi metodami raziskovanja, ki bi se podrobneje osredotočile na razlago apropiacije in umeščanja sodobnih tehnologij v vsakdanje življenje, podobno kot raziskovalci medijskih študij počno že več desetletij v odnosu do »starih« medijskih praks.

Literatura

- Bourdieu, Pierre (1986/1997): The forms of capital. V A. H. Halsey, H. Lauder, P. Brown, A. S. Wells (ur.): Education, Culture, Economy, and Society, 46–58. Oxford: Oxford University Press.
- Chadwick, Andrew (2006): Internet politics: States, Citizens, and New Communication Technologies. Oxford: Oxford University Press.
- Chandler, David (1994): Biases of the ear and eye: Great divide theories, phonocentrism, graphocentrism, and logocentrism. Dostopno na: www.aber.ac.uk/media/documents/litoral.litoral.html (8. 8. 2012).
- Curran, James, in Seaton, Jean (2003): Power without Responsibility. London: Routledge.
- Dahlgren, Peter (2009): Media and Political Engagement: Citizens, Communication and Democracy. Cambridge: Cambridge Press.
- Dolničar, Vesna (2008): Merjenje dinamike digitalnega razkoraka. Ljubljana: FDV.
- Fuchs, Christian (2008): Internet and Society: Social Theory in the Information Age. London: Routledge.

- Garnham, Nicholas (1990): *Capitalism and Communication: Global Culture and the Economics of Information*. London: Sage.
- Gunkel, David (2003): Second thoughts: toward a critique of the digital divide. *New media & society*, 5 (4): 499–522.
- Hindman, Matthew (2009): *The Myth of Digital Democracy*. Princeton in Oxford: Princeton Press.
- Johnson, Bobbie (2007): Facebook v. Myspace. A class divide. *The Guardian*, 26. junij, dostopno na: <http://www.guardian.co.uk/world/2007/jun/26/usa.news> (10.10.2011).
- Kamin, Tanja, in Tivadar, Blanka (2011): Kapitali(i) in zdravje. *Teorija in praksa*, 48 (4): 1004–1023.
- Luthar, Breda, in Kropivnik, Samo (2007): Razred, kulturni kapital in mobilni telefon. V V. Vehovar (ur.): *Mobilne refleksije*, 55–86. Ljubljana: FDV.
- Luthar, Breda, in Kurdija, Samo (2011): Razred in kulturne distinkcije. *Teorija in praksa*, 48 (4): 982–1003.
- Luthar, Breda, in dr. (2011): *Medijska potrošnja, razred in kulturna stratifikacija: končno poročilo s sumarnikom*. Ljubljana. FDV.
- Nunes, Mark (2006): *Cyberspace of Everyday Life*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mason, Shana M., in Hacker, Kenneth L. (2003): Applying Communication Theory to Digital Divide Research. *IT & Society*, 1 (5): 40–44.
- Mossberger Karen, Tolbert, Caroline J., in McNeal, Ramona S. (2008): *Digital Citizenship: The internet, society, and participation*. The MIT Press.
- Oblak, Tanja, in Petrič, Gregor (2005): Splet kot medij in mediji na spletu. Ljubljana: FDV.
- Petrič, Gregor (2007): Pretnja preračunljivega individualizma v družbi posredovanih odnosov. V V. Vehovar (ur.): *Mobilne refleksije*, 115–146. Ljubljana: FDV.
- Trček, Franc, in Platinovšek, Rok (2007): Uporabniki mobilnih telefonov med pragmatičnostjo in ekspresivnostjo. V V. Vehovar (ur.): *Mobilne refleksije*, 147–166. Ljubljana: FDV.
- Quan-Haase, Anabel, in Young, Alyson L. (2010): Uses and Gratifications of Social Media: A comparison of Facebook and Instant Messaging. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 30 (5): 350–361.
- Selwyn, Neil (2004): Reconsidering Political and Popular Understanding of the Digital Divide. *New Media & Society*, 6 (3): 341–362.
- Shapiro, Andrew (1999): *The Control Revolution: How the internet is putting individuals in charge and changing the world we know*. New York: Century Foundation Books.
- Tondeur, Jo, Sinneave, Ilse, van Houtte, Mieke, in van Braak, Johan (2010): ICT as cultural capital: The relationship between socioeconomic status and the computer-use profile of young people. *New Media & Society*, 13: 151–168.
- Van Dijk, Jan (2005): *The deepening divide: Inequality in the information society*. London: Sage.
- Van Dijk, Jan (2006): Digital divide research, achievements and shortcomings. *Poetics*, 34: 221–235.
- Warschauer, Mark (2001): What is digital divide?, dostopno na: <http://www.gse.uci.edu/markw> (6. 6. 2012).
- Warschauer, Mark (2002): Reconceptualizing the digital divide, *First Monday*, 7, 1, dostopno na: <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/967/888> (6. 6. 2012).

Wilson, Kenneth R., Wallin S. Jennifer, in Reiser, Christa (2003): *Social Stratification and Digital Divide*. *Social Science Computer Review*, 21: 133–143.

Winner, Langdon (1985): *Do artifacts have politics?* V D. Mac Kenzie in J. Wajcman (ur.): *The Social Shaping of Technology*, 26–38. Milton Keynes: Open University Press.

Abstract

The paper addresses an in-depth analysis of recent splits within the Slovenian digital culture that seems to represent one of the new sources for social inequalities and cultural differentiation of media audiences. However, the differences between practices and consumption of new media are not understood in the opposition between the digital poor and the digital rich, as is the usual assumption in the digital divide studies. On the contrary, the aim of the paper is to examine the relationship between social class, cultural capital and digital engagement in order to test the thesis that the everyday pattern towards the Web and the practices on the Web are strongly determined by cultural capital of its users and their media consumption. The paper analyses digital culture as an engagement in different online practices, combined with the digital competence and skills, the inclusion of the Web in everyday life and attitudes towards the Web. The “digital splits” are therefore based on the differences in digital (un)engagement and the question that the paper addresses is to what extent different groups of digitally (un)engaged users relate to other types of media consumption, class distinctions and cultural capital. If the Internet seems to lack the aura of “exclusivity” that is in comparison to other cultural practices commonly accessed and used, does this mean that the Web is “egalitarian” in the sense of class distinctions? Based on the empirical research project *Media consumption, social class and cultural stratification* and a quantitative survey conducted on a representative sample of 820 residents in two biggest Slovenian cities – Ljubljana and Maribor, the author argues that digital culture is not a space of class emancipations, but it rather remains a sphere where the usual social, cultural and class inequalities continue to (re)emerge. Class was operationalized with the help of Goldthorpe’s class scheme, reduced to four categories: lower class, middle class, upper middle class, and upper class. However, social class matters in a limited way: the digital split on the level of access has shown that three specific groups of exclusion from digital culture – the motivational exclusion, the intentional self-exclusion and the general exclusion - are not primarily a consequence of internal class divisions, while for the four types of digital engagement class structure and cultural capital are statistically significant. The entrance or non-entrance in digital culture is more a reflection of different cultural aspirations than of economic or class distinctions. On the other hand, the four groups of digital audiences – the digitally uninvolved, the digital sceptics, the digital mainstream and the digitally engaged – much more clearly reflect general class inequalities among them: the two digitally weakest groups are on average mostly excluded from other cultural practices and belong to the low levels of the class structure; therefore, the higher the class, the more intensive the engagement in digital culture. The paper therefore argues that digital culture is an intertwined social

phenomenon which is not related just to an individual socio-demographic situation, but is also strongly connected with class distinctions and differences in cultural capital. In this light, the concept of the digital divide should be seriously questioned within scientific discourse and used only with reflected reservations.

Podatki o avtorici:

izr. prof. dr. Tanja Oblak Črnič

Katedra za medijske in komunikacijske študije, FDV

Univerza v Ljubljani

tanja.oblak@fdv.uni-lj.si